УДК 159.923.3

Теоретичний аналіз взаємозв’язку соціального інтелекту та часової перспективи особистості

Яворовська Л.М., Хафізова Г.С.

В данной статье рассматривается проблема социального интеллекта и временной перспективы личности. Актуальность темы заключается в том, что понятие «социальный интеллект» на данном этапе развития психологии требует более детального изучения и создания интегральной концепции сущности этого явления. В статье представлен теоретический анализ подходов к проблеме социального интеллекта. Рассмотрены психологические представления о временной перспективе личности.

Ключевые слова: социальный интеллект, психологическое время, временная перспектива личности.

У даній статті розглядається проблема соціального інтелекту та часової перспективи особистості. Актуальність теми полягає в тому, що поняття «соціальний інтелект» на даному етапі розвитку психології потребує більш детального вивчення та створення інтегральної концепції сутності цього явища. У статті представлений теоретичний аналіз підходів до проблеми соціального інтелекту. Розглянуті психологічні уявлення про часову перспективу особистості.

Ключові слова: соціальний інтелект, психологічний час, часова перспектива особистості.

This article is devoted to the problem of social intelligence and time perspective of personality. Actuality of the topic lies in the fact that the notion «social intelligence» requires more detailed studying at the present moment of developing psychology as a science and creating the integral concept of this phenomenon. The theoretical analysis of the approaches to the problem of social intelligence is presented in the article. The psychological concepts of time perspective of personality are considered.

Keywords: social intelligence, psychological time, time perspective of personality.

На сьогоднішній день у зв’язку з сучасними тенденціями розвитку суспільства актуальною є проблема соціального інтелекту особистості, який виступає як здатність прогнозувати результат міжособистісної взаємодії. Важливо зазначити, що соціальний інтелект забезпечує успішність особистості у встановленні міжперсональних контактів, обумовлює прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій спілкування, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень, надає можливість адекватно адаптуватися в умовах соціальних змін. Одна з головних інтегральних функцій соціального інтелекту – формування довгострокових, тривалих взаємовідносин з перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу на основі усвідомлення рівня і характеру взаємин. Дуже важлива мобілізаційна функція соціального інтелекту, яка допомагає долати раптові кризи, тривалі стреси, ситуації, що загрожують рівню самоповаги. В кінцевому підсумку, соціальний інтелект надає можливість особистості досягати гармонії з собою та навколишнім середовищем. Актуальність даної проблематики пов’язана з тим фактом, що поняття «соціальний інтелект» на сучасному етапі розвитку психології потребує більш детального вивчення та створення інтегрального підходу.

Не менш важливим є поняття часової перспективи особистості. Психологічний час пов’язує всі структури реальності, пронизує всі сфери життєдіяльності людини. На нашу думку, актуальність дослідження даної проблематики обумовлена тим, що саме збалансована часова перспектива, для якої характерна наявність компромісу між змістом репрезентацій минулого досвіду, бажаннями теперішнього та уявленнями про майбутні наслідки, є найбільш психологічно оптимальною для існування особистості у суспільстві.

Теоретичне значення даної роботи полягає у обґрунтуванні необхідності дослідження взаємозв’язку між рівнем соціального інтелекту та особливостями часової перспективи особистості.

Об’єктом нашого дослідження виступають психологічні особливості соціального інтелекту. Предметом є взаємозв’язок часової перспективи особистості та рівня соціального інтелекту.

Мета роботи полягає в теоретичному аналізі взаємозв’язку рівня соціального інтелекту та часової перспективи особистості.

Завданнями роботи є: аналіз й узагальнення різноманітних концепцій щодо розуміння сутності соціального інтелекту; аналіз категорії часової перспективи особистості; теоретичне обґрунтування взаємозв’язку між рівнем соціального інтелекту та часовою перспективою особистості.

Проаналізувавши сучасні підходи до проблеми соціального інтелекту особистості, можна сказати, що багато дослідників використовували даний конструкт у своїх дослідженнях та підкреслювали окремі параметри соціального інтелекту. Зупинимось більш детально на основних концепціях соціального інтелекту особистості.

Е. Торндайк був першим дослідником, який у 1920 р. визначив соціальний інтелект як здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними [2]. У 1937 р. Г.В. Олпорт описав соціальний інтелект як особливу здатність правильно оцінювати людей, прогнозувати їхню поведінку й забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісній взаємодії [5]. Важливо зазначити, що соціальний інтелект трактують також як здібність уживатися з іншими людьми (Ф. Мосс, Т. Хант), уміння ставити себе на місце іншого (Ф. Вернон), здібність критично оцінювати почуття, настрій і мотивацію інших людей (Дж. Ведек) [15]. Крім того, соціальний інтелект виступає як пристосованість індивіда до людського буття (Д. Векслер), як прояв соціально-корисної адаптації

© Яворовська Л.М., Хафізова Г.С., 2011

(Г. Айзенк) [15]. Загалом, соціальний інтелект можна визначити як сукупність знань особистості про соціальний світ (Ф. Кілстром) [16].

Модель Дж. Гілфорда, у якій соціальний інтелект виступає як система інтелектуальних здібностей, що не залежать від фактору загального інтелекту й поєднаних, насамперед, із пізнанням інформації, відкрила можливість побудови тестової батареї, яка діагностує рівень соціального інтелекту [9]. М. Форд і М. Тісак продемонстрували, що соціальний інтелект представляє собою чітку групу ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації [11]. Х. Гарднер акцентував увагу на такій функції соціального інтелекту як здатність помічати й розуміти потреби й наміри інших людей, передбачати їхню поведінку в різних ситуаціях, відповідно планувати й здійснювати свої власні дії [3]. М. Кентор вважав, що саме репертуар соціального інтелекту дозволяє індивіду пристосуватися до життєвого середовища. Основними змістовними компонентами соціального інтелекту, на думку автора, є здатність до вирішення практичних завдань, вербальні здібності, соціальна компетентність [6].

М.І. Бобнєва визначає соціальний інтелект у системі розвитку особистості як особливу здатність людини, що формується в процесі її діяльності в соціальній сфері, сфері спілкування й соціальних взаємодій [5]. А.Л. Южанінова розглядає соціальний інтелект як особливу соціальну здатність у трьох вимірах: соціально-перцептивні здібності, соціальна уява та соціальна техніка спілкування [3]. Ю.М. Ємельянов визначає соціальний інтелект у просторі комунікативної компетентності індивіда як здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх взаємини і прогнозувати міжособистісну взаємодію [3]. На думку О.С. Михайлової соціальний інтелект є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості й професійно важливою якістю [9]. Т.М. Карпович вважає, що комунікативно-пізнавальна активність особистості виражається в соціальному інтелекті за допомогою соціального інтересу, який трактується як процес ідентифікації, емпатії, співробітництва, спрямований на побудову позитивних відносин з іншими людьми [3]. Згідно з концепцією Н.О. Кудрявцевої соціальний інтелект розуміється як здатність до раціональних, розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії [6].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що вітчизняні дослідники акцентують увагу на комунікативній складовій соціального інтелекту, а зарубіжні психологи розглядають соціальний інтелект як певну інтелектуальну здібність.

Ми вважаємо, що найбільш цілісне уявлення про природу соціального інтелекту відображене у підходах В.М. Куніциної, О.І. Савенкова, Д.В. Ушакова.

Соціальний інтелект, на думку В.М. Куніциної, виступає як складна структура, що має наступні аспекти: комунікативно-особистісний потенціал (комплекс властивостей, що полегшують спілкування, на основі яких формуються психологічна контактність і комунікативна сумісність); характеристики самосвідомості; соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, здатність до розуміння і моделювання соціальних явищ, розуміння людей і мотивів їх поведінки; енергетичні характеристики (психічна та фізична витривалість, активність) [6].

Згідно з підходом О.І. Савенкова у структурі соціального інтелекту можна виділити два чинники. Перший – це «кристалізовані соціальні знання». Маються на увазі декларативні та пов'язані з досвідом знання про добре знайомі соціальні події. Під декларативними в даному випадку слід розуміти знання, отримані в результаті соціального навчання, а під знаннями, пов'язаними з досвідом, ті, що отримані в ході власної дослідницької практики. Другий компонент – соціально-когнітивна гнучкість. Тут мова йде про здатність застосовувати соціальні знання при вирішенні нових проблем. Крім того, необхідно зазначити три групи критеріїв соціального інтелекту: когнітивні (соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальне прогнозування); емоційні (соціальна виразність, співпереживання, здатність до саморегуляції); поведінкові (соціальне сприйняття, соціальна взаємодія, соціальна адаптація) [10].

З позиції структурно-динамічної теорії Д.В. Ушакова розвиток соціального інтелекту буде залежати від потенціалу формування, який виявляється також у рівні загального інтелекту, від особистісних, у першу чергу, емоційних особливостей. Автор також вважає, що соціальний інтелект особистості характеризується використанням невербальної репрезентації, втратою точного соціального оцінювання при вербалізації, формуванням у процесі соціального навчання (навчання через дію), має континуальний характер (властивий сфері сприйняття, а не мислення) [7].

Таким чином, сучасні уявлення про природу соціального інтелекту пов'язані з включенням когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів до структури даного явища.

Зробивши аналіз психологічних концепцій часової перспективи особистості, ми прийшли до наступних результатів.

Взаємодія з часом виступає фундаментальною характеристикою досвіду особистості, як об'єктивного, так і суб'єктивного (особистісні конструкти часу). Психологічний час пов'язує всі структури реальності, пронизує всі сфери життя людини: як зовнішні (природні, соціальні, економічні та інші), так і внутрішні (психічні) процеси функціонують у певному часі [4].

Більшість досліджень часової перспективи особистості спрямовані на вивчення «орієнтації на майбутнє», і часова перспектива розуміється як інтегральна частина суб'єктивного досвіду психологічного часу [12]. Спроби спрощення концептуального апарату привели до того, що дослідження часової перспективи почали фіксуватися лише на одному часовому вимірі (З. Залескі, А. Страсман та інші) [14]. Отже, на даний момент ще немає узгодженості у тому, як

досліджувати часову перспективу особистості. Існує досить багато підходів до розуміння поняття часової перспективи: одні фокусуються на емоційній валентності минулого та майбутнього, інші – на перевазі певної часової орієнтації (фіксація на минулому, теперішньому чи на майбутньому), треті підходи акцентують увагу на безперервності між минулим, теперішнім та майбутнім. Зокрема, часову перспективу визначають як психологічне ставлення до минулого, теперішнього або майбутнього (Л. Тісак); як філософське, соціальне, культурне сприйняття світу та його вплив на інтерпретацію переживання часу (Р. Орнштейн); як домінуючу спрямованість думок та поведінки індивіда (Ж. Нюттен) та інші [13].

Поняття часової перспективи в психологію ввів К. Левін [8] як «сукупність поглядів індивіда на його психологічне майбутнє і психологічне минуле, яке існує в даний час на реальному і на різних ірреальних рівнях». У просторово-часовій моделі К. Левін розглядав свідомість і поведінку людини крізь призму часової і просторової перспективи. У часовій перспективі автор виділяє зони сьогодення, найближчого і віддаленого минулого й майбутнього, а в просторовій перспективі – рівні реального та ірреального [8]. Л.К. Франк вказав на взаємозв'язок і взаємообумовлення минулого, теперішнього і майбутнього у свідомості і поведінці людини. Автор вважав, що часова перспектива культурно детермінована: людина отримує змогу в процесі навчання і виховання змінювати часові орієнтації, спираючись при цьому на прийняті цінності того чи іншого суспільства. Індивід може мати кілька часових перспектив у різних сферах життя [8]. Ж. Нюттен заклав напрямок вивчення часової перспективи як мотиваційного утворення. Розуміючи під часової перспективою послідовність подій з певними інтервалами між ними, представленими в свідомості людини в деякий конкретний момент часу, вчений виділяє наступні її характеристики: екстенсивність (протяжність, глибина), насиченість, ступінь структурованості, рівень реалістичності [8].

Важливу роль в інтеграції досліджень часової перспективи зіграли погляди Ф. Зімбардо. Автор вважає, що часова перспектива – це основний аспект у побудові психологічного часу, який виникає з когнітивних процесів, котрі поділяють життєвий досвід людини на часові межі минулого, теперішнього та майбутнього. Вважається, що часова перспектива має когнітивний, емоційний та соціальний компоненти. На її формування впливає багато факторів, окремі з них пов'язані з процесами соціалізації (культурні цінності та переважна релігійна орієнтація, вид освіти, соціально-економічний статус та сімейні моделі). Однак часова перспектива може змінюватися протягом життя під впливом кар'єри, економічної та політичної нестабільності, травматичних подій, успіхів та поразок особистості [13]. Ф. Зімбардо та А. Гонзалес виділяють два аспекти ставлення до минулого: негативний (минуле сприймається як неприємне та викликає відразу); позитивний (минулий досвід та час сприймаються як приємні, характерна ностальгія за минулим). Також виділяють два аспекти ставлення до теперішнього: гедоністичний – коли цінується насолода теперішньою миттю, без жалю про майбутні наслідки; фаталістичний – коли люди вірять у долю, вважають, що зміни неможливі. По відношенню до майбутнього відзначають тільки один аспект – загальна орієнтація на майбутнє, яка характеризується наявністю мети та планів, а також поведінкою, спрямованою на їх здійснення [13].

На сьогоднішній день дослідження часової перспективи особистості проходять за багатьма напрямками. Зокрема, дослідження якості життя, а саме взаємозв'язку особливостей часової перспективи з уявленнями особистості про життєвий успіх, з психологічним благополуччям людини, успішністю у міжособистісних контактах та інше [13]. Ми вважаємо, що принципове значення для формування соціальної компетентності особистості відіграє розвиток соціального інтелекту, а також наявність збалансованої часової перспективи як психологічного конструкту, який дозволяє гнучко переключатися між минулим, майбутнім та теперішнім у залежності від ситуаційних вимог, оцінки ресурсів або особистісних та соціальних оцінок. Поведінка особистості з такою часовою перспективою буде визначатися компромісом чи балансуванням між змістом репрезентацій минулого досвіду, бажаннями теперішнього та уявленнями про майбутні наслідки. На нашу думку, для того, щоб адекватно переосмислювати минулий досвід, реалізовувати свої плани та бажання у теперішньому часі, успішно прогнозувати майбутні наслідки своїх вчинків, передбачати поведінку інших людей потрібен високий рівень соціального інтелекту особистості. Отже, формування збалансованої часової перспективи пов'язане з розвитком таких функції соціального інтелекту як забезпечення адаптивності особистості в мінливих умовах сучасного суспільства, формування програми успішної взаємодії, планування міжособистісних подій і прогнозування їх наслідків, саморозвиток, самопізнання, самонавчання особистості.

Досить цікавим в цьому плані є дослідження О.В. Беляєвої (2003-2004 р.р.), яке пов'язане із вивченням взаємозв'язку між соціальним інтелектом та сенсожиттєвими орієнтаціями керівників різного рівня. Було доведено, що для керівників з соціальним інтелектом нижче середнього усвідомлення та рефлексія сенсожиттєвих орієнтацій характерна в меншому ступені, ніж для керівників з соціальним інтелектом вище середнього. Проблема взаємозв'язку часових орієнтацій та рівня соціального інтелекту також частково розглядалася у даній роботі. Зокрема, виявлено, що високий рівень соціального інтелекту передбачає позитивну оцінку минулого, впевненість в можливості контролювати події теперішнього та наявність чітких цілей в майбутньому [1]. Загалом, автор робить висновок про те, що розуміння і вміння прогнозувати поведінку інших людей, що забезпечує адекватне пристосування у міжособистісних взаємодіях, тісно пов'язане із усвідомленням життєвого шляху, адекватним осмисленням свого минулого, а

також постановкою важливих цілей у майбутньому [1].

Отже, виходячи з характеристик психологічного конструкту «збалансована часова перспектива» та функцій соціального інтелекту особистості, можна зробити висновок про наявність взаємозв'язку між цими поняттями.

На підставі аналізу теоретичного матеріалу ми прийшли до наступних висновків:

1. Соціальний інтелект виступає як глобальна здібність, що виникає на основі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних характеристик поведінки, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції.

2. Рівень соціального інтелекту обумовлює прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій спілкування, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень.

3. Часова перспектива особистості виступає як основний аспект у побудові психологічного часу, який виникає з когнітивних процесів, котрі поділяють життєвий досвід людини на часові межі минулого, теперішнього та майбутнього.

4. Формування збалансованої часової перспективи, яка характеризується компромісом між змістом репрезентацій минулого досвіду, бажаннями теперішнього та уявленнями про майбутні наслідки, пов'язане з розвитком таких функції соціального інтелекту як забезпечення адаптивності особистості в мінливих умовах сучасного суспільства, формування програми успішної взаємодії, планування міжособистісних подій і прогнозування їх наслідків.

В подальшому планується дослідження особливостей часової перспективи у людей з різним рівнем соціального інтелекту.

Література:

1. Беляева Е.В. Социальный интеллект и психологические качества руководителя: автореф. дис. на получение науч. степени к. психол. н. – Самара, 2005. – 30 с.

2. Булка Н.І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. №6. – С. 43-45.

3. Карпович Т.Н. Психологическая диагностика социального интеллекта личности. – Мозырь: Содействие, 2007. – 165 с.

4. Кіреєва З.О. Часовий показник Q і сформованість уявлень про час у підлітків // Вісник ХНУ. Серія «Психологія». – 2008, №807. – С. 154-159.

5. Корчагин Н.В. Проблема соотношения академического и социального интеллекта в отечественной и зарубежной психологии // Психоанализ и психотерапия. – 2006. №4. – С. 3-6.

6. Куницына В.Н. Межличностное общение: [учебн. пособие для студентов ВУЗов]. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.

7. Люсин Д.В., Ушаков Д.В. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования. – Институт психологии РАН, 2004. – 176 с.

8. Мандрикова Е.Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности // Психологический журнал. – 2008. Т. 29. №4. – С. 54-65.

9. Михайлова Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена: диагностика социального интеллекта. Метод. руководство. – СПб.: Иматон, 2001. – 55 с.

10. Савенков А. И. Секреты жизненного успеха // Директор школы. – 2004. №10. – С. 69-76.

11. Стернберг Р.Д. Практический интеллект. – СПб.: Питер, 2002. – 265 с.

12. Сырцова А. Адаптация опросника временной перспективы личности Ф. Зимбардо // Психологический журнал. – 2008. Т. 29. №3. – С . 101-109.

13. Сырцова А. Возрастная динамика временных ориентаций личности // Вопросы психологии. – 2008. № 2. – С.41-54.

14. Сырцова А. Методика Ф. Зимбардо по временной перспективе // Психологическая диагностика. – 2007. №1. – С . 85-105.

15. Яворовська Л.М., Мельник А.А. Теоретичні підходи у вивченні соціального інтелекту // Вісник ХНУ. Серія «Психологія». – 2009, №857. – С. 237-244.

16. Kihlstrom F., Cantor N. Social Intelligence // R.J. Sternberg (Ed.), Handbook of intelligence, 2nd ed. – Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000. – pp. 359-379.

Надійшла до редакції 15.02.2011